

УДК 316.472.47; 303.724

Середа Ю.В., канд. соціол. наук, Інститут економіки та прогнозування НАН України

РОЛЬ СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ В МОДЕРНІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Стаття присвячена оцінці соціального капіталу, а саме довіри, громадської участі та комунікації в неформальних соціальних мережах як чинників, що можуть сприяти модернізації в Україні. Здійснено огляд досліджень щодо зв'язку між соціальним капіталом та соціально-економічним розвитком. На основі даних Європейського соціального дослідження для України за методикою структурних рівнянь розроблено модель соціального капіталу як ресурсу інституційної ефективності. Доведено, що в умовах українського суспільства проблема полягає не стільки у відсутності чи дефіциті соціального капіталу як такого, скільки у слабкості його громадського ефекту.

Ключові слова: соціальний капітал, модернізація, інституційна ефективність, довіра, громадська участь, модель структурних рівнянь.

Ефективна соціально-економічна політика, спрямована на модернізацію країни у термінах підвищення її конкурентоспроможності та стійкого розвитку, не можлива без зміцнення соціальної згуртованості, ключовим джерелом якої є об'єднуючий соціальний капітал. Разом з тим, окремі компоненти соціального капіталу можуть по-різному впливати на підтримку політики щодо модернізації, зокрема, пов'язаної з впровадженням непопулярних реформ. У цьому сенсі, важливою є конвертація ресурсу неформальних мереж і міжособистісної довіри у практики, що консолідують суспільство в цілому: громадську участь та інституційну довіру. Мета цієї статті – пошук відповіді на запитання: «Чи відбувається така конвертація в українському суспільстві, а також яким чином наявний ресурс соціального капіталу може сприяти модернізаційним змінам?».

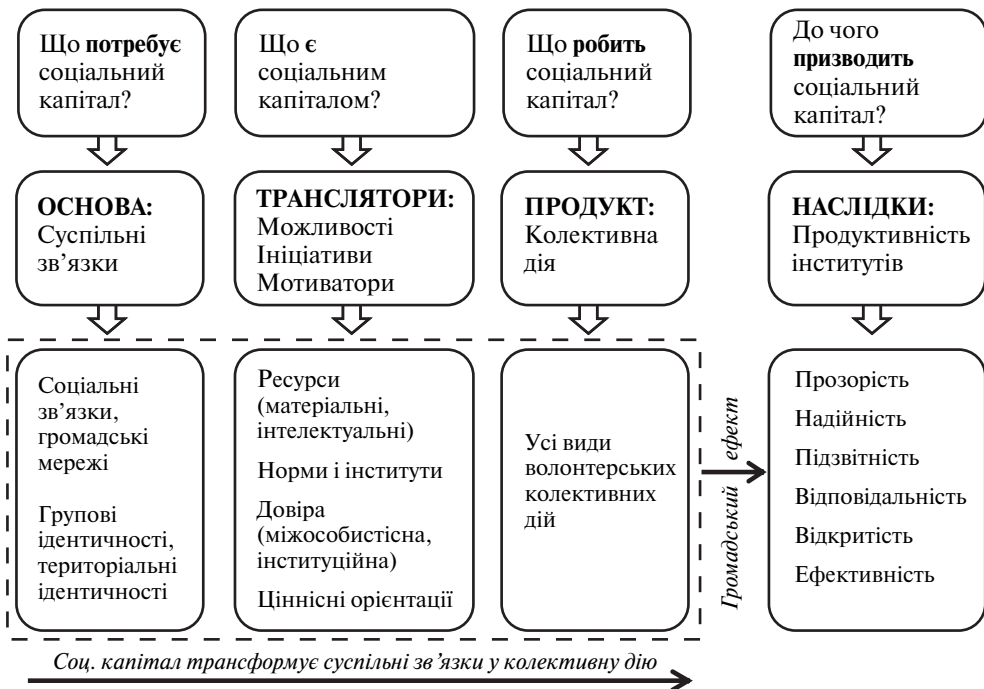
Соціальний капітал та соціально-економічний розвиток. На думку деяких авторів, головним агентом, що актуалізував соціальний капітал як необхідну умову соціально-економічного розвитку та політичного консенсусу на порядку денному, є Світовий банк [1; 2; 3]. Аргументуючи, що неефективність ринку та уряду може бути вирішена шляхом підвищення рівня довіри та розвитку мережі колективних дій, Світовий банк використовує теорію соціального капіталу як додатковий інструмент для викорінення бідності та сприяння розвитку країн третього світу шляхом заохочення та фінансування неурядових організацій і громадських проєктів.

Численні дослідження доводять позитивну роль соціального капіталу щодо підвищення якості життя, економічного росту, ефективного управління та розвитку демократії. Так, спираючись на «теорію ігор», Джеймс С. Коулман припускає, що взаємна довіра є необхідною умовою для ефективної діяльності ринку [4]. На його думку, компанії та інші організації використовують соціальний капітал для того, щоб звести до мінімуму вартість угод, а отже соціальний капітал є ланкою в ланцюжку доданої вартості. На рівні організацій соціальний капітал позитивно корелює з ефективністю підприємств, а саме: розвиває організаційну приналежність, полегшує скоординованість дій для досягнення бажаних цілей, сприяє виправданню організаційних зобов'язань, має значний позитивний вплив на інноваційний розвиток підприємств [5–7].

Ф. Фукуяма погоджується, що наявність або відсутність довіри в суспільстві є одним з ключових чинників економічного успіху [8]. Л. Робінсон і М. Сілес емпірично доводять зв'язок між соціальним капіталом і нерівністю доходів [9]. С. Кнек і П. Кіфер показали, що такі аспекти інституційної якості, як довіра, верховенство закону, громадянські свободи та якість бюрократії позитивно корелюють з економічним ростом [10]. Разом з тим, вони підкреслюють, що окремі соціальні групи можуть отримувати приватні вигоди за рахунок суспільства. Це так званий «ефект Олсона», або рентоорієнтована поведінка груп, яка сприяє відсутності кореляції між рівнем членства у громадських організаціях чи між рівнем довіри та економічними показниками. У цьому контексті, соціальний капітал іноді називають клубним благом.

Дослідження економістів і вчених зі сфери суспільного здоров'я показують наявність кореляції між різними індикаторами соціального капіталу та рівнем здоров'я, включаючи його суб'єктивну оцінку [11–14]. Останнім часом, набувають популярності інтервенції та профілактичні програми, що ґрунтуються на розбудові соціального капіталу. Так, одна з публікацій доводить ефективність стратегії підвищення солідарності, взаємності та членства в громадських організаціях у контексті зменшення ризику сексуального насильства та інфікування ВІЛ серед жінок у Південній Африці [15].

Окремим напрямом досліджень є вивчення ролі цінностей у формуванні соціального капіталу, з одного боку, та модернізаційного розвитку – з іншого. К. Вельцель, Р. Інглегарта та Ф. Дойч розглядають соціальний капітал як все те, що стимулює колективну дію, яка, у свою чергу, забезпечує прозорість, надійність і відповідальність інститутів (рис. 1) [16].

Рис. 1. Аспекти соціального капіталу у контексті продуктивності соціальних інститутів за схемою Вельцеля – Інглегарта – Дойч

Джерело: Welzel C., Inglehart R., Deutsch F. Social capital, voluntary associations and collective action: Which aspects of social capital have the greatest 'civic' payoff? // Journal of Civil Society. – 2005. – № 1 (2). – P. 121–146.

Принципова відмінність підходу цих авторів полягає у виокремленні ціннісних орієнтацій як окремого компонента соціального капіталу та переосмислення ролі громадської участі, що, на їх думку, є не стільки компонентом соціального капіталу, скільки його продуктом. Щодо ціннісного компонента, підкреслюється вага роль цінностей, які стимулюють громадську участь. Автори наголошують, що громадянське суспільство стає таким не завдяки конкретному виду колективних дій, а завдяки цінностям, що актуалізують такі дії. Іншими словами, тільки певні цінності мотивують використовувати індивідуальний соціальний капітал так, що це сприяє продуктивній роботі соціальних інститутів і формуванню держави загального добробуту. Відштовхуючись від концепції постматеріалізму, автори наголошують, що цінності самовираження, а саме: кластер цінностей, які включають соціальну терпимість, задоволеність життям, публічне вираження та прагнення до свободи, є ключовим джерелом «позитивного» (або емансипованого, за визначенням авторів) соціального капіталу і модернізації. Ключовим висновком є те, що соціальний капітал присутній у будь-якому суспільстві, проте тільки емансипована форма соціального капіталу забезпечує підзвітність, відповідальність і демократичність суспільства.

Шолом Шварц, відомий власною методикою для вивчення цінностей особистості, також намагався шукати зв'язки між соціальним капіталом і ціннісними конструктами. Наприклад, одне з досліджень доводить, що рівень довіри до соціальних інститутів пояснюється місцем індивідуальних ціннісних орієнтацій у просторі між «збереженням» і «відкритістю до змін» (ціннісні кластери за методологією Шварца) [17]. Інститути, скоріше, сприяють промоції традиції, стабільності та спадкоємності суспільства, отже довіра до інститутів більшою мірою властива індивідам, чії цінності асоціюються із «збереженням», а саме: цінностями безпеки, конформізму і традиції.

Поширеною є точка зору, що у контексті соціально-економічного значення соціального капіталу коректніше говорити про окремі «режими» такого капіталу в різних країнах [18–20]. Наприклад, Девід Галперн стверджує, що високий рівень зв'язуючого і об'єднуючого соціального капіталу характеризує так звані країни «соціальної спроможності» та найчастіше зустрічається в промислово розвинутих суспільствах, таких як Скандинавські країни або США [21]. Високий рівень зв'язуючого та низький рівень об'єднуючого соціального капіталу, з іншого боку, відповідають закритим спільнотам, що зустрічаються на Півдні Італії та в міських гетто («аморальний фамілізм»). Коли і зв'язуючий, і об'єднуючий соціальні капітали є низькими, виникає ситуація «аморального індивідуалізму», іншими словами – суспільство егоїстичних індивідів, які не створюють сталих спільнот. Щодо суспільств з низьким рівнем зв'язуючого та високим рівнем об'єднуючого соціального капіталу, він описує їх як «аномію», що виникає у результаті повторної модернізації чи наздоганяючого розвитку; сюди належать посткомуністичні країни Центральної Європи. Модель Галперна була емпірично протестована К. Волес і Ф. Пічлером на прикладі європейських країн [22]. Вони погоджуються, що об'єднуючий соціальний капітал – це характеристика соціальної держави з усталеною демократією. Соціальна держава гарантує основні соціальні безпеки, і це сприяє розвитку громадської участі та довіри. Однак, на їх думку, держави з високим рівнем соціально-економічного добробуту не обов'язково характеризуються високим рівнем зв'язуючого соціального капіталу. Разом з тим, вони роблять висновок, що країни, які мають переважно зв'язуючий соціальний капітал і недостатньо розвинутий об'єднуючий капітал, є країнами соціальної незахищеності, де проект соціальної держави не працює. К. Волес та Ф. Пічлер емпірично доводять, що в посткомуністичних країнах рівень об'єднуючого соціального капіталу є досить низьким. Загальна недовіра призводить до того, що люди насамперед орієнтовані на власну мережу друзів і родичів, і це створює систему неформально-

го контролю ресурсів на основі тісних контактів. Така форма соціального капіталу формує соціально виключені групи, призводить до цинізму та недовіри, особливо в ситуації, коли ресурс зв'язків використовується як метод використання державних ресурсів в особистих цілях [23]. Ф. Фукуяма взагалі називає суспільства, де домінуюча форма соціального капіталу передбачає кумівство, корупцію та домовленості, несучасними [8]. Такі висновки узгоджуються з дослідженнями М. Вулкоку, згідно з якими, коли соціальний капітал суспільства концентрується в основному в первинних соціальних групах без достатнього рівня міжгрупової комунікації, більш потужні групи займають домінуючу позицію на шкоду іншим групам, створюючи латентний конфлікт [24]. У таких умовах одним із ключових завдань є формування широкої послідовної коаліції для розвитку відносин із союзниками у владних структурах.

Необхідність балансу між окремими компонентами соціального капіталу – довірою, громадською участю та неформальними зв'язками – підтверджують численні дослідження Світового банку. Дані з країн, що розвиваються, показують, що наявність тільки високого рівня солідарності чи великої кількості неурядових організацій не обов'язково призводить до економічного процвітання [25]. Приклад населення країн Латинської Америки з високим рівнем соціальної солідарності, проте й високим рівнем бідності, доводить, що в нього немає ресурсів і доступу до влади, необхідних для зміни правил гри.

Варто зазначити, що прихильники теорії інституціональної продуктивності схильні вважати, що не стільки розвиток соціального капіталу покращує соціально-економічне становище країни, скільки ефективна діяльність інститутів породжує зростання довіри та громадської участі [26–28]. Згідно з цією теорією, сама здатність соціальних груп діяти у своїх колективних інтересів залежить від якості формальних інститутів, в яких вони проживають. Разом з тим, підкреслюється, що виконання зобов'язань державних і недержавних інститутів залежить від їх власної внутрішньої узгодженості, надійності та компетентності, а також їх зовнішньої підзвітності громадянському суспільству.

Соціальний капітал в Україні. Необхідність розвитку та підтримки соціального капіталу визначена як пріоритет у широкому загалі документів зі стратегічного розвитку країни, наприклад, у Програмі економічних реформ на 2010–2014 роки, Національних цілях розвитку тисячоліття, Рамковій партнерській програмі між ООН та Урядом України на 2012–2016 рр. тощо. Така актуальність тематики пояснюється фактами кризи інституціональної довіри, слабкою ефективністю роботи організацій громадянського суспільства, поширеністю неправових практик, а також деструктивними явищами в розвитку ринку, які сприяють створенню негативного соціального капіталу, зокрема, монополізації, поширеній фамільярності між політичними та бізнес-структурами тощо.

За даними соціологічного моніторингу Інституту соціології НАН України (ІС НАН України), максимальний рівень довіри проявляється в мережі найближчих соціальних зв'язків: сім'ї та родичам довіряють 94%, відносно високим є рівень довіри колегам по роботі та сусідам (відповідно, 49,5% та 49%) [29]. Щодо соціальних інститутів, то церква продовжує залишатися єдиною організацією, довіра до якої є відносно високою (52%). На другому місці – ЗМІ та армія, таким інститутам довіряє дещо менше третини українців (відповідно, 30% і 27%). Рівень довіри до уряду, міліції та судів – близько 10%. Тільки 6% довіряють політичним партіям. Стабільно низьким залишається рівень довіри до громадських організацій (14%). Динаміка оцінок довіри свідчить, що довіра до сім'ї та родичів залишається високою впродовж останніх 18 років. У 2008 р., коли в Україні ще тільки починалися прояви світової фінансової кризи, довіра до сім'ї та родичів досягла найвищого показника – 96%. У цей рік також спостерігалися найвищі рівні довіри сусідам, колегам і співвітчизникам. Протягом післякризових років (2010–2012 рр.) довіра до сім'ї та родичів залишається стабільною, а до

сусідів, колег і співвітчизників – дещо зменшується. Вочевидь, тільки найближчі соціальні зв'язки мають виключне значення в скрутних соціально-економічних умовах. Слід зазначити, що в період 2000–2008 рр., коли вперше було зафіксовано ознаки економічного зростання з моменту набуття незалежності, довіра до сусідів, колег і співвітчизників зросла майже у 1,5 разу.

Українські соціологи погоджуються, що криза інституційної довіри в Україні в першу чергу стосується тих соціальних структур і інститутів, які покликані забезпечувати індивідуальну, колективну, соціальну, ринкову, державну безпеку і порядок [30–35]. Цим створюється суспільство соціального відчуження, де недовіра є життєвою стратегією. Недовіра до інститутів сприяє актуалізації неформальних мереж, іншими словами, зв'язуючого соціального капіталу. О. Демків називає такий процес проявом демодернізації [34]. Коли інституційна, формальна структура суспільства не спроможна виконувати свої функції, відбувається послаблення соціальної організації суспільства, що призводить до посилення ролі неформальних соціальних мереж як первинної структури. В умовах системної кризи міжособистісні взаємини між людьми, такі як сімейні, дружні та приятельські зв'язки набувають особливого значення для пом'якшення стресу, соціально-психологічної та моральної підтримки.

Відсутність розвинутого громадянського суспільства, практик і мереж громадської активності є однією з ключових причин слабкості соціального капіталу. Головною характеристикою громадянського суспільства в Україні є те, що зростання його формальних структур (громадських організацій) не призводить до збільшення громадської активності населення у межах таких структур. Упродовж 1996–2011 рр. кількість зареєстрованих громадських об'єднань і політичних партій зросла більш як у 5 разів, хоча показники членства в таких організаціях і рівень довіри до них залишаються доволі стабільними: за даними моніторингу ІС НАН України, протягом усіх років спостережень менше третини населення (28%) вважають важливим брати участь у діяльності політичних партій і громадських організацій, а кількість членів громадських організацій незалежності становить 12–17% [29]. Значна частина партій не стільки відображає соціальний запит на них як на інструмент просування інтересів суспільства, скільки є засобом у боротьбі інтересів окремих груп та осіб. Профспілкові організації, хоча й залишаються найбільш структурованими та масовими за показниками членства, у більшості випадків не розглядаються працюючими як інструмент захисту соціально-трудова прав та інтересів. Громадські організації страждають від недовіри, поширення стереотипів щодо практики «грантоїдства», аніж реальної діяльності на благо суспільства; політизації окремих об'єднань з метою лобювання інтересів конкретних груп і подальшого створення політичних партій; поширення організацій, присутніх лише «на папері» тощо. Разом з тим, виникають успішні проекти, спрямовані на вирішення локальних проблем, які не передбачають формального членства. Наприклад, проект «УкрЯма» (www.ukrYama.com) об'єднує близько 1000 користувачів, які фотографують пошкодження на дорогах і подають звернення до ДАІ із запитом на ремонт. Ініціатива «Зробимо Україну чистою» об'єднує 200 населених пунктів та близько 5000 волонтерів, які кілька років поспіль прибирають сміття в громадських місцях. Набуває поширення практика благодійності та волонтерства. Наприклад, за даними Світового рейтингу благодійності, впродовж 2010–2012 рр. за такими показниками, як грошові пожертвування, волонтерська робота, допомога нужденним, інтегральний індикатор благодійності зріс з 13% до 21% [36]. Значний потенціал громадської активності залишається нереалізованим. Як стверджує В. Степаненко, розрив між реальною участю та значущістю громадянського суспільства в оцінках населення свідчить про те, що ціннісні передумови розвитку громадянського суспільства в Україні можуть бути резервом формування соціального капіталу в країні [37].

На думку Ф. Фукуяма, загальний дефіцит соціального капіталу є характерним для всіх пострадянських країн, оскільки радянська політична система сприяла заміні горизонтальних зв'язків між людьми вертикальними зв'язками між громадянами та державою [38]. Ряд дослідників навіть запропонували «диктаторську» теорію відсутності соціального капіталу в перехідних країнах, за якою диктатура руйнує соціальний капітал і створює такі умови, що навіть після її завершення соціальний капітал зменшується та стає «негативним», посилюється незаконна діяльність, корупція і хабарництво [39]. Такі роботи наслідують ідеї прихильників теорії пройденого шляху (від англ. – path dependence theory), твердячи, що соціальні феномени коріняться в попередніх процесах. Таким чином, джерела кризи соціального капіталу необхідно шукати в історії соціально-економічного розвитку країни. Українські та російські соціологи також схильні шукати історичний слід у поясненні кризи соціального капіталу, проте не стільки нарікають на радянську систему, скільки на системні деформації, які виникли в період становлення незалежності. Наприклад, А. Бова називає особливості перерозподілу власності в період пострадянської трансформації та становлення «кланового капіталізму» ключовими факторами зростання негативного соціального капіталу, що ставить неформальні норми та правила поведінки важливішими за формальні закони [40]. Так, владні групи формують особливий, «привілейований» соціальний капітал. За даними опитування державних чиновників 1995–1998 рр., такі групи експертів, як політики та господарники (понад 80%) вбачали основні цілі соціальної політики в соціальній стабільності, але основний акцент робили на захисті інтересів еліт (понад 50%) [41].

Разом з тим не можна розглядати неформальні зв'язки виключно у негативному вимірі. Така форма соціального капіталу водночас стимулює стихійне кооперування та розвиток ринку в умовах, коли держава була неспроможна регулювати соціальні процеси. Цікавими є результати опитування підприємців у Росії, проведеного Російським незалежним інститутом соціальних і національних проблем у 2002 р., згідно з якими підприємці в основному шукали фінанси для розвитку своїх проєктів не в банках, а серед друзів і родичів [41]. Власне практика «підтримки своїх» була характерною для половини діючих підприємців: 56% з них позичали гроші для ведення бізнесу своїм родичам або знайомим, часто на безвідсотковій основі.

Слід зазначити, що наразі дослідження соціального капіталу в Україні, скоріше, сфокусовані на визначенні розміру соціального капіталу, а також чинників його формування. Між тим, поза увагою науковців залишається розгляд ролі соціального капіталу в межах модернізаційного проєкту, зокрема те, наскільки довіра чи участь сприяють підтримці реформ і соціально-економічному розвитку. У наступному розділі здійснено спробу аналізу модернізаційного потенціалу соціального капіталу у зв'язку з його роллю в забезпеченні інституційної ефективності.

Зв'язок між соціальним капіталом та інституційною ефективністю. Незважаючи на безліч різноманітних проєктів модернізації, їх зміст зводиться до соціально-економічного розвитку країни та вирішення проблем, які цьому заважають. Модернізаційний проєкт завжди передбачає певне реформування існуючих або створення нових політичних, правових, економічних, соціальних інститутів на основі кращих стандартів і практик. На сьогодні такими стандартами є визнання принципів демократії, верховенства права і прав людини, забезпечення якості життя, розвиток ринкової економіки та соціальної держави, впровадження інноваційного виробництва, слідування усталеним міжнародним нормам тощо. Соціальний капітал, по-перше, дозволяє здійснити мобілізацію ресурсів на індивідуальному або груповому рівні для виробництва необхідних колективних дій; по-друге, – суттєво знизити транзакційні витрати на впровадження реформ і нових практик унаслідок збільшення ефективності міжгрупової комунікації через механізми соціальної консолідації та соціальної справедливості; по-третє, активізація різних аспектів та форм соціального капіталу може бути

складовою соціального контролю, що забезпечує продуктивність соціальних інститутів – ключову ознаку підзвітної та ефективної держави.

Таким чином, модернізаційний потенціал соціального капіталу в Україні можна виміряти у зв'язку з його роллю щодо інституційної ефективності як головного результату вдалого соціально-економічного розвитку. Ми припускаємо, що задоволеність роботою соціальних інститутів є індикатором їх якості в оцінках населення. Відповідно, кореляції між задоволеністю соціальними інститутами та соціальним капіталом є свідченням значимості останнього в модернізаційному проекті.

Подальший аналіз спирається на дані «Європейського соціального дослідження» (ESS) 2010 р. для України. Вибірка нараховує 1931 респондента та є репрезентативною за віком і статтю.

Логіка нашого аналізу передбачає використання моделі соціального капіталу в Україні, отриманого шляхом конфірмаційного факторного аналізу в попередньому дослідженні¹, а також таких латентних факторів як «довіра до людей», «довіра до інститутів», «громадська участь», «неформальні комунікації» у моделюванні їх зв'язків із задоволеністю роботою соціальних інститутів шляхом моделювання методом структурних рівнянь (SEM). Модель структурних рівнянь дозволяє здійснювати тестування та оцінку причинно-наслідкових зв'язків, використовуючи комбінацію статистичних методів та якісних припущень². Загальний перелік індикаторів моделі наведено у таблиці 1.

Таблиця 1

Опис індикаторів для моделі соціального капіталу як ресурсу модернізації

Латентні фактори	Індикатор	Шкала; %	% або середнє значення (бал)	Факторні навантаження у SEM
Довіра до людей	Як Ви вважаєте, в цілому, більшості людей можна довіряти чи варто бути обережним, маючи справу з людьми?	Від 0 до 10, де 0 – потрібно бути обережним, 10 – більшості людей можна довіряти	4,2 бала	0,91
	Як Ви вважаєте, більшість людей намагатимуться використати або ошукати Вас, якщо матимуть нагоду, чи намагатимуться поводити себе чесно та порядно?	Від 0 до 10, де 0 – більшість людей намагатимуться використати або ошукати мене, 10 – більшість людей намагатимуться поводити себе чесно та порядно	4,6 бала	0,86
	На Вашу думку, люди, в основному, намагаються допомагати іншим або дбають про власний інтерес?	Від 0 до 10, де 0 – люди, в основному, дбають про власний інтерес, 10 – люди, в основному, намагаються допомагати іншим	3,9 бала	0,81
Довіра до інститутів	Наскільки Ви особисто довіряєте...	Від 0 до 10, де 0 – зовсім не довіряю, 10 – повністю довіряю		
	...Верховній Раді України?		2,0 бали	0,75
	...судово-правовій системі?		2,3 бала	0,70
	...міліції?		2,5 бала	0,68
	...політикам?		1,9 бала	0,75
	...політичним партіям?	2,0 бали	0,73	

¹ Див.: [42].

² Більш детально про конфірмаційний факторний аналіз та модель структурних рівнянь див.: [43-45].

Продовження табл. 1

Латентні фактори	Індикатор	Шкала; %	% або середнє значення (бал)	Факторні навантаження у SEM
Громадська участь	Чи доводилося Вам за останні 12 місяців робити що-небудь із того, що я зараз назву?	% осіб, що робили такі дії порівняно з тими, що не робили		
	...зверталися до політиків, представників Уряду чи місцевої влади?		7,4 бала	0,94
	...працювали у політичній партії або в русі?		3,8 бала	1,02
	...працювали в іншій організації або об'єднанні?		2,1 бала	0,75
	...носили політичну атрибутику (значки, стрічки, прапорці тощо) або розповсюджували агітаційні матеріали?		5,2 бала	0,61
	...підписували петиції?		3,7 бала	1,02
	...брали участь у санкціонованих мітингах або демонстраціях?		4,7 бала	0,87
	...бойкотували які-небудь промислові або продовольчі продукти?		2,2 бала	0,98
Неформальні комунікації	Як часто Ви просто, не в справах, зустрічаєтесь з друзями, родичами або колегами по роботі?	% осіб, що декілька разів на тиждень або частіше просто, не у справах, зустрічаються з друзями, родичами або колегами по роботі, порівняно з іншими	37,0%	0,57
	Скажіть, будь-ласка, порівняно з іншими людьми Вашого віку, як часто Ви спілкуєтесь з людьми за власним бажанням і для свого задоволення, а не по роботі?	% осіб, які вважають, що вони частіше, ніж більшість, спілкуються з людьми за своїм бажанням та для свого задоволення, а не по роботі, порівняно з іншими людьми аналогічного віку, порівняно з іншими	22,3%	0,59
	Як часто Ви користуєтесь Інтернетом або електронною поштою вдома чи на роботі для особистих потреб (тобто не для виконання службових завдань)?	% осіб, які щодня користуються Інтернетом або електронною поштою вдома чи на роботі для особистих потреб (не для виконання службових завдань), порівняно з іншими	37,4%	0,51
Задоволеність роботою соціальних інститутів	Наскільки Ви в цілому задоволені...	Від 0 до 10, де 0 – зовсім незадоволений(а), 10 – повністю задоволений(а)		
	...нинішнім станом економіки в Україні?		2,3 бала	0,57
	...тим, як працює (діє) демократія в Україні?		3,2 бала	0,55
	...станом системи освіти в Україні?		3,9 бала	0,57
	...станом системи охорони здоров'я в Україні?		2,7 бала	0,56

* Усі факторні навантаження є статистично значущими на рівні 1% ($p < 0,001$).

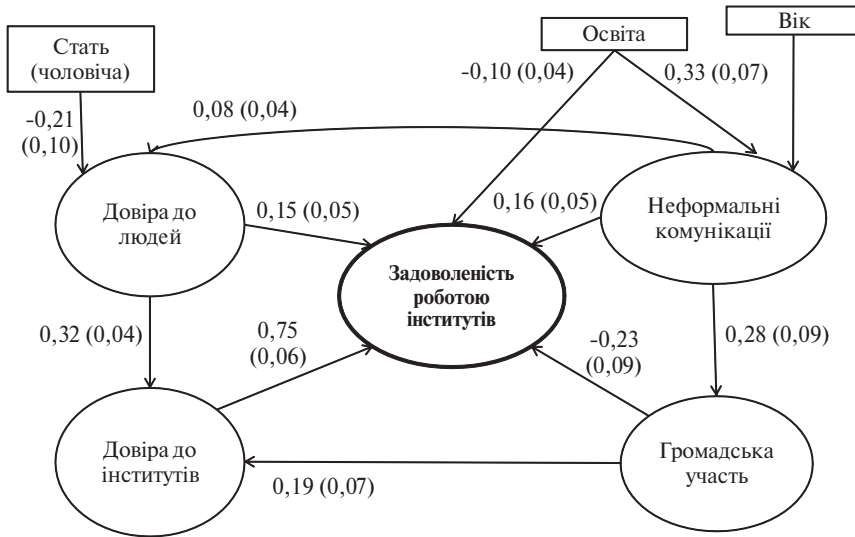
Індикатори для фактора «довіра до людей» включає запитання щодо вибору серед альтернатив «потрібно бути обережним чи більшості людей можна довіряти», «більшість людей намагатимуться використати або ошукати мене чи більшості людей намагатимуться поводити себе чесно та порядно», «люди, в основному, дбають про власний інтерес чи люди, в основному, намагаються допомагати іншим». Перелік індикаторів для фактора «довіра до інститутів» містить оцінки довіри парламентові, судово-правовій системі, міліції (поліції), політикам і політичним партіям. Перелік індикаторів для фактора «громадська участь» включає запитання щодо участі в будь-яких колективних діях за останній рік: звернення до політиків, представників Уряду чи місцевої влади, участь у політичній партії або русі, громадських організаціях або об'єднаннях, носіння політичної атрибутики (значки, стрічки, прапорці тощо) або розповсюдження агітаційних матеріалів, підписання петицій, участь у санкціонованих мітингах або демонстраціях, бойкотування промислових або продовольчих виробів. Перелік індикаторів для фактора «неформальні комунікації» – це частота зустрічей з друзями, родичами або колегами по роботі не в справах, самооцінки частоти спілкування з іншими людьми за власним бажанням та для свого задоволення, а не по роботі, порівняно з іншими людьми аналогічного віку, частота користування Інтернетом або електронною поштою вдома чи на роботі для особистих потреб (не для виконання службових завдань). Задоволеність роботою соціальних інститутів, у свою чергу, також є фактором, що будується на основі чотирьох індикаторів: задоволеність економікою, демократією, системою освіти та охорони здоров'я.

Модель структурних рівнянь контролюється за такими соціально-демографічними характеристиками, як вік (у роках, з логарифмічною трансформацією), стать (чоловіки порівняно з жінками) та освіта (шкала від 1 до 6 пунктів, де 1 – початкова освіта, а 6 – науковий ступінь).

Крім перевірки стандартних припущень моделі ($u \sim N(0, \delta^2)$), її якість оцінювалася за інформаційними критеріями (AIC, BIC), критеріями правдоподібності, а також показниками RMSEA, CFI та TLI. Як статистичне програмне забезпечення для аналізу було використано «R», пакет «lavaan». Пропущені дані за всіма змінними, які аналізуються, було виключено.

Згідно з результатами аналізу, довіра до інститутів є ключовим фактором, що асоціюється із задоволеністю роботою таких інститутів (рис. 2). Іншими словами, інституційна довіра – це своєрідний термостат ефективності соціальних інститутів. Інститути, які працюють добре, генерують довіру, тоді як неефективні інститути викликають скептицизм і незадоволеність. Водночас, і довіра до людей, і неформальні комунікації, і громадська участь прямо пов'язані з рівнем задоволеності роботою інститутів.

Проте, якщо українці з високою довірою та активною комунікацією в неформальних мережах схильні бути більш задоволеними економікою, демократією, системою освіти та охорони здоров'я, то громадська участь має протилежний ефект. Разом з тим роль громадської участі є досить неоднозначною: з одного боку, вона негативно пов'язана зі сприйняттям якості роботи інститутів (прямий зв'язок), а з іншого – має позитивний вплив як джерело довіри до соціальних інститутів (непрямий зв'язок). Вочевидь, громадська участь, скоріше, є елементом соціального контролю, що більшою мірою стимулює критичне ставлення до інституціональної сфери. Невдоволеність тими чи іншими інститутами виражається в схильності до пошуку альтернативних механізмів впливу: політичній участі чи роботі в громадських організаціях, які, у свою чергу, можуть збільшувати довіру до інститутів і підвищувати рівень задоволеності їх роботою.

CFI=0,99, TLS=0,99, RMSEA=0,03 (90% ДІ: [0,025-0,036])

Рис. 2. Соціальний капітал як ресурс інституційної ефективності: результати моделі структурних рівнянь

На рисунку позначено нестандартизовані регресійні коефіцієнти зі стандартними помилками (в дужках). Овали – це латентні конструкти, отримані шляхом факторного конфірмаційного аналізу. Прямокутники – «зовнішні» чинники – соціально-демографічні характеристики.

В оцінці латентних факторів окремі індикатори мали доволі високу кореляцію, щоб врахувати це в подальшому моделюванні зв'язків між такими факторами, модель SEM враховує кореляцію помилок між довірою до міліції та довірою до судово-правової системи, довірою до політиків і довірою до політичних партій, самооцінками частоти неформального спілкування, задоволеністю економікою та системою освіти, задоволеністю системою охорони здоров'я та економікою.

Коефіцієнти інтерпретуються як число, на яке змінюється одна змінна, якщо інша змінна зростає на один пункт.

Усі фактори моделюються як кількісні змінні. Наприклад, якщо довіра до інститутів зростає на 1 пункт, задоволеність роботою інститутів зростає на 0,75 пункту.

Джерело: «Європейське соціальне дослідження», 2010 р., розрахунки автора.

Довіра до людей також має непрямий зв'язок з рівнем задоволеності інститутами через інституційну довіру. У цьому контексті, соціальна (міжособистісна) довіра створює ресурс довіри до інститутів: якщо більшості людей можна довіряти, то й соціальним інститутам, як певній групі людей з усталеною системою соціальних зв'язків, ресурсів та норм, також можна вірити. Це, у свою чергу, зумовлює позитивну оцінку продуктивності роботи інститутів. Такий результат узгоджується із соціально-психологічною теорією довіри, згідно з якою загальна довіра до людей в її безособовому сенсі більшою мірою є аспектом особистості та формується в ранньому віці до членства у формальних організаціях, ніж є результатом інституційної ефективності [46]. Вона має значну стійкість щодо змін у процесі життєвого циклу або соціально-економічному кліматі. Спираючись на такі висновки, доцільно припустити, що в умовах системної кризи українського суспільства, коли інституційна довіра тривалий час залишається дуже низькою, загальна довіра до людей може бути тим соціальним капіталом, який забезпечує соціальну солідарність і полегшує сприйняття реформ.

Результати аналізу демонструють непрямий позитивний зв'язок між неформальними комунікаціями та задоволеністю роботою соціальних інститутів через довіру до людей, а також довіру до інститутів. Це означає що активна комунікація в мережах друзів та знайомих може бути джерелом розвитку довіри. Разом з тим такі зв'язки є досить слабкими. Позитивний зв'язок між неформальною комунікацією та громадською участю, з одного боку, є очевидною: робота у політичних партіях або громадських організаціях, різні форми політичної участі стимулюють розширення мережі та можуть призводити до різних форм неформальної комунікації; з іншого – це також може свідчити про те, що така участь не є «паперовою», якою може бути формальне членство без реальної комунікації.

У цілому розроблена модель показує, що, навіть контролюючи за статтю, віком та освітою, соціальний капітал має значення у формуванні оцінок інституційної ефективності як напряму, так і через взаємодію окремих компонентів соціального капіталу: довіри, громадської участі та комунікації у межах неформальних мереж.

Висновки. Українське суспільство характеризується тривалою традицією недовіри до соціальних інститутів, особливо тих, що спрямовані на забезпечення порядку. Довіра, головним чином, проявляється в мережі найближчих соціальних зв'язків, а інструменти громадянського суспільства, що мають бути важелями соціального контролю, мають низьку ефективність.

На нашу думку, в умовах українського суспільства проблема полягає не стільки у відсутності чи дефіциті соціального капіталу як такого, скільки в слабкості його громадського ефекту, коли наявні ціннісні орієнтації та норми зумовлюють використання ресурсу соціальних зв'язків таким чином, що це не працює на соціальну інтеграцію. Це виражається в ізолюваності соціальних груп, відсутності впевненості у можливості впливу на суспільне життя та участі в прийнятті рішень. У таких умовах виникає заміщення одних форм соціального капіталу іншими, що за своєю суттю є своєрідним механізмом компенсації неефективної державної політики. В українському суспільстві, насамперед, необхідно розвивати об'єднуючий соціальний капітал – зв'язки між різними соціальними групами та мережами. Цінності та практики, які є ефективними усередині групи, не завжди мають позитивний вплив на суспільство в цілому.

Модернізаційний розвиток за будь-яким сценарієм має враховувати соціальний капітал, по-перше, як індикатор ефективності інституціональних змін та їх прийняття населенням, по-друге, як стратегічну інвестицію в цінності та норми, що полегшують кооперацію, обмін думками, діалог на шляху соціально-економічних перетворень. Забезпечення продуктивної взаємодії соціальних груп дозволяє пом'якшити ефект блокування економічно ефективних, проте непопулярних реформ, а також сприяють зниженню рентоорієнтованої поведінки. Державні зусилля мають бути спрямовані, в першу чергу, на розширення соціальних взаємодій у громадському просторі та збільшення довіри до державних інститутів. Взагалі, встановлення «клімату довіри», в якому буде зменшено розрив між довірою до установ та довірою до людей, дозволить використовувати соціальний капітал ефективніше, що позначиться на загальному добробуті та індивідуальній задоволеності роботою соціальних інститутів. Необхідно розуміти, що взаємодія між окремими компонентами соціального капіталу надає інструмент непрямого впливу. Так, сприяння громадській участі може бути джерелом росту довіри.

З точки зору розвитку соціального капіталу, дуже важливим є забезпечення верховенства права, поширення серед населення правових знань і правил поведінки в суспільстві. Необхідно розуміти, що проблема активізації громадської участі полягає не стільки в складних механізмах реєстрації громадських об'єднань чи слабкій структурі організацій громадянського суспільства, скільки в невикористанні ресурсу «потенційної» громадської активності – залучення населення, що є лояльним до громадських ініціатив, проте стоїть осторонь фор-

мального членства. У цьому контексті велике значення має використання ресурсу соціальних мереж і неформальні громадські ініціативи, збільшення соціальної значущості волонтерства та благодійності.

Список використаних джерел

1. *Fine B.* The developmental state is dead – long live social capital? / B. Fine // *Development and Change*. – 1999. – № 30. – P. 1–19.
2. *Schuurman F.J.* Social capital: the politico-emancipatory potential of a disputed concept / F.J. Schuurman // *Third World Quarterly*. – 2003. – № 24 (6). – P. 991–1010.
3. *Smith S.S.* It may be social, but why is it capital? The social construction of social capital and the politics of language / S.S. Smith, J. Kulynych // *Politics & Society*. – 2002. – № 30 (1). – P. 149–86.
4. *Coleman J.S.* Social capital in the creation of human capital / J.S. Coleman // *The American Journal of Sociology*. – 1988. – № 94 (Supplement). – P. 95–120.
5. *Cook J.* New work attitude measures of trust, organizational commitment and personal need non-fulfillment / J. Cook, T. Wall // *Journal of Occupational Psychology*. – 1980. – № 53. – P. 39–52.
6. *Fulk J.* Trust in supervisor and perceived fairness and accuracy of performance evaluations / J. Fulk, A. Brief, S. Barr // *Journal of Business Research*. – 1985. – № 13. – P. 301–313.
7. *Nahapiet J.* Social capital, intellectual capital, and the organizational advantage / J. Nahapiet, S. Ghoshal // *The Academy of Management Review*. – 1998. – № 23 (2). – P. 242–267.
8. *Fukuyama F.* Social Capital and Civil Society [Електронний ресурс] / F. Fukuyama // IMF Working Paper. – 2000. – Режим доступу: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/seminar/1999/reforms/fukuyama.htm#V>.
9. *Robinson L.J.* Social capital and household income distributions in the United States: 1980, 1990 / L.J. Robinson, M.E. Siles // *The Journal of Socio-Economics*, Elsevier. – 1999. – № 28 (1). – P. 43–93.
10. *Knack S.* Does social capital have an economic payoff? A cross-country investigation / S. Knack, P. Keefer // *Quarterly Journal of Economics*. – 1997. – № 112. – P. 1251–1288.
11. *Folland S.* Does «Community Social Capital» contribute to population health? / S. Folland // *Social Science and Medicine*. – 2007. – № 64. – P. 2342–2354.
12. *Harpham T.* Measuring social capital within health surveys: key issues / T. Harpham, E. Grant, E. Thomas // *Health Policy and Planning*. – 2002. – № 17. – P. 106–111.
13. *Iversen T.* An exploratory study of associations between social capital and self-assessed health in Norway / T. Iversen // *Health Economics Policy and Law*. – 2008. – № 3 (4). – P. 349–364.
14. *Scheffler R.M.* Social capital, economics, and health: new evidence / R.M. Scheffler, T.T. Brown // *Health Economics Policy and Law*. – 2008. – № 3 (4). – P. 321–331.
15. *Pronyk P.M.* A combined microfinance and training intervention can reduce HIV risk behaviour in young female participants / P.M. Pronyk, J.C. Kim, T. Abramsky, G. Phetla, J.R. Hargreaves, L.A. Morison, C. Watts, J. Busza, J.D. Porter // *AIDS*. – 2008. – № 22 (13). – P. 1659–1665.
16. *Welzel C.* Social capital, voluntary associations and collective action: Which aspects of social capital have the greatest «civic» payoff? / C. Welzel, R. Inglehart, F. Deutsch // *Journal of Civil Society*. – 2005. – № 1 (2). – P. 121–146.
17. *Devos T.* Conflicts among human values and trust in institutions / T. Devos, D. Spini, S. Schwartz // *British Journal of Social Psychology*. – 2002. – № 41. – P. 481–494.
18. *Kaariainen J.* The variety of social capital in welfare state regimes – a comparative study of 21 countries / J. Kaariainen, H. Lehtonen // *European Societies*. – 2006. – № 8 (1). – P. 27–57.

19. *Sik E.* Network capital in capitalist, communist and post-communist societies / E. Sik // International Contributions to Labour Studies. – 1994. – № 4. – P. 73–93.
20. *Uslaner E.M.* Trust and Civic Engagement in East and West / E.M. Uslaner // Social Capital and Transition to Democracy / in Badescu G., Uslaner E. eds. – London : Routledge, 2003. – P. 81–94.
21. *Halpern D.* Social Capital / D. Halpern. – Cambridge : Polity, 2005. – 400 p.
22. *Wallace C.* Bridging and Bonding Social Capital: Which is more prevalent? / C. Wallace, F. Pichler // European Journal of Social Security. – 2007. – № 9. – P. 29–54.
23. *Kolankiewicz G.* Social Capital and Social Change / G. Kolankiewicz // British Journal of Sociology. – 1996. – № 47 (3). – P. 427–441.
24. *Woolcock M.* Social capital and economic development: towards a theoretical synthesis and policy framework / M. Woolcock // Theory and Society. – 1998. – № 27 (2). – P. 151–208.
25. *Narayan D.* Bonds and Bridges: Social Capital and Poverty [Електронний ресурс] / D. Narayan // Poverty group, PREM, World Bank. – 1999. – Режим доступу : <http://info.worldbank.org/etools/docs/library/9747/narayan.pdf>.
26. *North D.* Institutions, Institutional Change and Economic Performance / D. North. – Cambridge : Cambridge University Press, 1990. – 159 p.
27. *Glaeser E.L.* Do institutions cause growth? / E.L. Glaeser, R. La Porta, F. Lopez-De-Silanes, A. Shleifer // Journal of Economic Growth. – 2004. – № 9. – P. 271–303.
28. *Ostrom E.* Governing the commons: The evolution of institutions for collective action / E. Ostrom. – Cambridge : Cambridge University Press, 1990. – 298 p.
29. Українське суспільство 1992–2012. Стан та динаміка змін. Соціологічний моніторинг / за ред. д. ек. н. В. Ворони, д. соц. н. М. Шульги. – К. : ІС НАНУ, Азбука, 2012. – 660 с.
30. *Демків О.* Соціальний капітал: теоретичні засади дослідження та операціональні параметри / О. Демків / Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2004. – № 4. – С. 99–111.
31. *Соболева Н.* Соціально-психологічні передумови накопичення соціального капіталу в Україні / Н. Соболева // Українське суспільство 1992–2012. Стан та динаміка змін. Соціологічний моніторинг / за ред. д. ек. н. В. Ворони, д. соц. н. М. Шульги. – К. : ІС НАНУ, Азбука, 2012. – С. 283–292.
32. *Лесечко М.Д.* Соціальний капітал: теорія і практика : моногр. / М.Д. Лесечко, О.Г. Сидорчук. – Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2010. – 220 с.
33. *Бова А.* Соціальний капітал в Україні: досвід емпіричного аналізу [Електронний ресурс] / А. Бова // Економічний часопис – XXI. – 2003. – № 5. – Режим доступу : <http://soskin.info/ea/2003/5/20030517.html>.
34. *Демків О.* Концепція групового соціального капіталу та її адаптація до вітчизняних умов / О. Демків // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2005. – № 4. – С. 104–119.
35. *Соболева Н.* Соціологія довіри в українських реаліях / Н. Соболева, І. Мартинюк // Соціальні виміри суспільства : зб. наук. праць. – Вип. 4 (15). – К. : ІС НАНУ, 2012. – С. 78–112.
36. Стан розвитку благодійності в Україні [Електронний ресурс] / Асоціація благодійників України, 2012. – Режим доступу : <http://vboabu.org.ua/img/forall/Report.pdf>.
37. *Степаненко В.* Соціальний капітал у соціологічній перспективі: теоретико-методичні аспекти дослідження / В. Степаненко // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2001. – № 2. – С. 24–41.
38. *Фукуяма Ф.* Что такое социальный капитал. Лекция [Електронний ресурс] / Ф. Фукуяма // День. – 2006. – № 177. – Режим доступу : <http://www.day.kiev.ua/170573>.
39. *Paldam M.* Missing social capital and the transition in Eastern Europe / M. Paldam, T.S. Gert // Journal for Institutional Innovation, Development and Transition. – 2001. – № 5. – P. 21–34.

40. *Бова А.* Корупція у суспільстві, що трансформується. Соціологічний аналіз [Електронний ресурс] / А. Бова // Політичний менеджмент. – 2006. – № 3. – Режим доступу : <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=1&n=58&c=1254>.
41. *Тихонова Н.* Российская социальная политика: выбор без альтернативы / Н. Тихонова, О. Шкаратан // Социологические исследования. – 2001. – № 3. – С. 24–25.
42. *Серета Ю.В.* Соціальний капітал в Україні та інших країнах Європи: легітимність агрегованого конструкту / Ю.В. Серета // Укр. соціум. – 2013. – № 4 (47). – С. 81–97.
43. *Hurley A.E.* Exploratory and confirmatory factor analysis: Guidelines, issues, and alternatives / A.E. Hurley, T.A. Scandura, C.A. Schriesheim, M.T. Brannick, A. Seers, R.J. Vandenberg, L.J. Williams // Journal of Organizational Behavior. – 1997. – № 18. – P. 667–683.
44. *Bollen K.A.* Latent variables in psychology and the social sciences / K.A. Bollen // Annual Review of Psychology. – 2002. – № 53. – P. 605–634.
45. *Anderson J.C.* Structural Equation modeling in practice: A review and recommended two-step approach / J.C. Anderson, D.W. Gerbing // Psychological Bulletin. – 1988. – № 103 (3). – P. 411–423.
46. *Uslaner E.M.* The moral foundations of trust / E.M. Uslaner. – Cambridge : Cambridge University Press, 2002. – 298 p.

References

1. *Fine B.* The developmental state is dead – long live social capital? Development and Change, 1999, № 30, pp. 1–19.
2. *Schuurman F.J.* Social capital: the politico-emancipatory potential of a disputed concept. Third World Quarterly, 2003, № 24 (6), pp. 991–1010.
3. *Smith S.S., Kulynych J.* It may be social, but why is it capital? The social construction of social capital and the politics of language. Politics & Society, 2002, № 30 (1), pp. 149–86.
4. *Coleman J.S.* Social capital in the creation of human capital. The American Journal of Sociology, 1988, № 94 (Supplement), pp. 95–120.
5. *Cook J., Wall T.* New work attitude measures of trust, organizational commitment and personal need non-fulfillment. Journal of Occupational Psychology, 1980, № 53, pp. 39–52.
6. *Fulk J., Brief A., Barr S.* Trust in supervisor and perceived fairness and accuracy of performance evaluations. Journal of Business Research, 1985, № 13, pp. 301–313.
7. *Nahapiet J., Ghoshal S.* Social capital, intellectual capital, and the organizational advantage. The Academy of Management Review, 1998, № 23 (2), pp. 242–267.
8. *Fukuyama F.* Social Capital and Civil Society. IMF Working Paper, 2000, available at : <https://www.imf.org/external/pubs/ft/seminar/1999/reforms/fukuyama.htm#V>.
9. *Robinson L.J., Siles M.E.* Social capital and household income distributions in the United States: 1980, 1990. The Journal of Socio-Economics, Elsevier, 1999, № 28 (1), pp. 43–93.
10. *Knack S., Keefer P.* Does social capital have an economic payoff? A cross-country investigation. Quarterly Journal of Economics, 1997, № 112, pp. 1251–1288.
11. *Folland S.* Does «Community Social Capital» contribute to population health? Social Science and Medicine, 2007, № 64, pp. 2342–2354.
12. *Harpham T., Grant E., Thomas E.* Measuring social capital within health surveys: key issues. Health Policy and Planning, 2002, № 17, pp. 106–111.
13. *Iversen T.* An exploratory study of associations between social capital and self-assessed health in Norway. Health Economics Policy and Law, 2008, № 3 (4), pp. 349–364.
14. *Scheffler R.M., Brown T.T.* Social capital, economics, and health: new evidence. Health Economics Policy and Law, 2008, № 3 (4), pp. 321–331.

15. *Pronyk P.M., Kim J.C., Abramsky T., Phetla G., Hargreaves J.R., Morison L.A., Watts C., Busza J., Porter J.D.* A combined microfinance and training intervention can reduce HIV risk behaviour in young female participants. *AIDS*, 2008, № 22 (13), pp. 1659–1665.
16. *Welzel C., Inglehart R., Deutsch F.* Social capital, voluntary associations and collective action: Which aspects of social capital have the greatest «civic» payoff? *Journal of Civil Society*, 2005, № 1 (2), pp. 121–146.
17. *Devos T., Spini D., Schwartz S.* Conflicts among human values and trust in institutions. *British Journal of Social Psychology*, 2002, № 41, pp. 481–494.
18. *Kaariainen J., Lehtonen H.* The variety of social capital in welfare state regimes – a comparative study of 21 countries. *European Societies*, 2006, № 8 (1), pp. 27–57.
19. *Sik E.* Network capital in capitalist, communist and post-communist societies. *International Contributions to Labour Studies*, 1994, № 4, pp. 73–93.
20. *Uslaner E.M.* Trust and Civic Engagement in East and West. *Social Capital and Transition to Democracy*. in Badescu G., Uslaner E. eds. London, Routledge, 2003, pp. 81–94.
21. *Halpern D.* *Social Capital*. Cambridge, Polity, 2005, 400 p.
22. *Wallace C., Pichler F.* Bridging and Bonding Social Capital: Which is more prevalent? *European Journal of Social Security*, 2007, № 9, pp. 29–54.
23. *Kolankiewicz G.* Social Capital and Social Change. *British Journal of Sociology*, 1996, № 47 (3), pp. 427–441.
24. *Woolcock M.* Social capital and economic development: towards a theoretical synthesis and policy framework. *Theory and Society*, 1998, № 27 (2), pp. 151–208.
25. *Narayan D.* Bonds and Bridges: Social Capital and Poverty. Poverty group, PREM, World Bank, 1999, available at: <http://info.worldbank.org/etools/docs/library/9747/narayan.pdf>.
26. *North D.* *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*. Cambridge, Cambridge University Press, 1990, 159 p.
27. *Glaeser E.L., La Porta R., Lopez-De-Silanes F., Shleifer A.* Do institutions cause growth? *Journal of Economic Growth*, 2004, № 9, pp. 271–303.
28. *Ostrom E.* *Governing the commons: The evolution of institutions for collective action*. Cambridge, Cambridge University Press, 1990, 298 p.
29. *Ukrains'ke suspil'stvo 1992–2012. Stan ta dynamika zmin. Sotciologichniy monitoring [Ukrainian society 1992–2012. The state and dynamics of changes. Sociological monitoring].* Za red. d. ek. n. V. Vorony, d. soc. n. M. Shul'gy. Kyiv, Institute of Sociology NAS of Ukraine, Azbuka, 2012, 660 p. [in Ukrainian]
30. *Demkiv O.* Sotcial'nyi kapital: teoretychni zasady doslidzhennya ta operatsional'ni parametry [Social capital: theoretical basis for research and operational parameters] *Sotciologiya: teoriya, metody, marketing – Sociology: theory, methods, marketing*, 2004, № 4, pp. 99–111 [in Ukrainian]
31. *Soboleva N.* Sotcial'no-psyhologichni peredumovy nakopychennya sotcial'nogo kapitalu v Ukraini. *Ukrains'ke suspil'stvo 1992–2012. Stan ta dynamika zmin. Sotciologichniy monitoring [Socio-psychological prerequisites of social capital accumulation in Ukraine. Ukrainian society 1992–2012. The state and dynamics of changes. Sociological monitoring].* Za red. d. ek. n. V. Vorony, d. soc. n. M. Shul'gy. Kyiv, Institute of Sociology NAS of Ukraine, Azbuka, 2012, pp. 283–292 [in Ukrainian]
32. *Lesechko M.D., Sydorchuk O.G.* Sotcial'nyi kapital: teoriya i praktyka [Social capital: theory and practice]: monogr. L'viv, LRIDU NADU, 2010, 220 p. [in Ukrainian]
33. *Bova A.* Sotcial'nyi kapital v Ukraini: dosvid empirychnogo analizu [Social capital in Ukraine: an empirical analysis]. *Ekonomichniy chasopys – XXI – Economic Annals – XXI*, 2003, № 5, available at: <http://soskin.info/ea/2003/5/20030517.html> [in Ukrainian]

34. *Demkiv O.* Kontseptsiya grupovogo sotcial'nogo kapitalu ta ii adaptatsiya do vitchyznyanyh umov [The concept of group social capital and its adaptation to national conditions]. *Sotciologiya: teoriya, metody, marketing – Sociology: theory, methods, marketing*, 2005, № 4, pp. 104–119 [in Ukrainian]
35. *Soboleva N., Martynyuk I.* Sotciologiya doviry v ukrains'kyh realiyah [Sociology of trust in Ukrainian reality]. *Sotcial'ni vymiry suspil'stva [The social dimensions of society]. Zb. nauk. prac'. Vyp. 4 (15).* Kyiv, Institute of Sociology NAS of Ukraine, 2012, pp. 78–112 [in Ukrainian]
36. Stan rozvytku blagodiinosti v Ukraini [The state of charity development in Ukraine]. *Asotciaciya blagodiinykiv Ukrainy [The Association of Ukrainian philanthropists]*, 2012, available at: <http://vboabu.org.ua/img/forall/Report.pdf> [in Ukrainian]
37. *Stepanenko V.* Sotcial'nii kapital u sotciologichnii perspektyvi: teoretyko-metodychni aspekty doslidzhennya [Social capital under sociological perspective: theoretical and methodological researches aspects]. *Sotciologiya: teoriya, metody, marketing – Sociology: theory, methods, marketing*, 2001, № 2, pp. 24–41 [in Ukrainian]
38. *Fukuyama F.* Chto takoe sotcial'nyi kapital. Lektsiya [What is social capital. Lecture]. *Den' – The Day*, 2006, № 177, available at: <http://www.day.kiev.ua/170573> [in Russian]
39. *Paldam M., Gert T.S.* Missing social capital and the transition in Eastern Europe. *Journal for Institutional Innovation, Development and Transition*, 2001, № 5, pp. 21–34.
40. *Bova A.* Koruptciya u suspil'stvi, sheho transformuet'sya. Cotciologichniy analiz [Corruption in the transforming society. Sociological analysis]. *Politychniy menedzhment – Scientific Notes*, 2006, № 3, available at: <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=1&n=58&c=1254> [in Ukrainian]
41. *Tihonova N., Shkaratan O.* Rossiiskaya sotcial'naya politika: vybor bez al'ternativy [Russian social policy: the choice without alternatives]. *Sotciologicheskie issledovaniya – Sociological Studies*, 2001, № 3, pp. 24–25 [in Russian]
42. *Sereda Yu.V.* Sotcial'nyi kapital v Ukraini ta inshyh krainah Evropy: legitymnist' agregovanogo konstrukt [Social capital in Ukraine and other European countries: the legitimacy of an aggregated construct]. *Ukr. socium – Ukrainian society*, 2013, № 4 (47), pp. 81–97 [in Ukrainian]
43. *Hurley A.E., Scandura T.A., Schriesheim C.A., Brannick M.T., Seers A., Vandenberg R.J., Williams L.J.* Exploratory and confirmatory factor analysis: Guidelines, issues, and alternatives. *Journal of Organizational Behavior*, 1997, № 18, pp. 667–683.
44. *Bollen K.A.* Latent variables in psychology and the social sciences. *Annual Review of Psychology*, 2002, № 53, pp. 605–634.
45. *Anderson J.C., Gerbing D.W.* Structural Equation modeling in practice: A review and recommended two-step approach. *Psychological Bulletin*, 1988, № 103 (3), pp. 411–423.
46. *Uslaner E.M.* The moral foundations of trust. Cambridge, Cambridge University Press, 2002, 298 p.

Отримано 29.05.14

Серета Ю.В., канд. социол. наук, научный сотрудник отдела мониторинговых исследований социально-экономических трансформаций ГУ «Институт экономики и прогнозирования НАН Украины» (Киев)

РОЛЬ СОЦИАЛЬНОГО КАПИТАЛА В МОДЕРНИЗАЦИИ УКРАИНСКОГО ОБЩЕСТВА

Статья посвящена оценке социального капитала, а именно доверия, общественного участия и коммуникации в неформальных социальных сетях как факторов, которые могут способствовать модернизации в Украине. Реализован обзор исследований о связи между социальным капиталом и социально-экономическим развитием. На основе данных Европейского социального исследования для Украины по методике структурных уравнений разработана модель социального капитала как ресурса институциональной эффективности. Доказано, что в условиях украинского общества проблема заключается не столько в отсутствии или дефиците социального капитала как такового, сколько в слабости его гражданского эффекта.

Ключевые слова: социальный капитал, модернизация, институциональная эффективность, доверие, гражданское участие, модель структурных уравнений.

Sereda Yu.V., PhD., research scientist, Department of Monitoring-Based Research of Social and Economic Transformations, Institute for Economics and Forecasting, National Academy of Sciences, Ukraine (Kyiv)

THE ROLE OF SOCIAL CAPITAL IN MODERNIZATION OF UKRAINIAN SOCIETY

The paper evaluates social capital, particularly, trust, civic participation and communication in informal social networks as factors that may contribute to the modernization in Ukraine. Studies on the relationship between social capital and socio-economic development were reviewed. Using structural equation modeling, a model of the social capital as a resource of institutional effectiveness was developed based on the European Social Survey for Ukraine. It is proved that in Ukrainian society the problem is not the absence or deficiency of social capital, but the weakness of its civic impact.

Keywords: social capital, modernization, institutional effectiveness, trust, civic participation, structural equation model.